

Politika, irodalom, etika és tudomány Koestler Artúr munkásságában, 1937 és 1954 között

A száz éve született Koestler Artúr (1) életében a címben jelzett időszak a fokozatos átalakulások korszaka volt. Kétkötetes önéletrajzában hídfelégetés jellegű fordulatról számolt be. Az a fordulat viszont, amelyik őt kivezette a kommunista mozgalomból és amellyel az itt vizsgált korszak kezdődik, már nem volt hídfelégető jellegű: Koestler csak fokozatosan közeledett a szociáldemokráciához. Politikai meggyőződésének átalakulása azzal a következménnyel járt, hogy nézetei az etika és a tudomány vonatkozásában is megváltoztak.

A vizsgált korszak a ‚Párbeszéd a halállal’ című börtönnapló átdolgozásával és kiadásával kezdődött, majd ‚Sötétség délben’ című regénye megírásával kezdődött, majd annak nemzetközi sikerével folytatódott. Ezzel szemben azzal végződött, hogy Koestler lényegében abbahagyta a szépirodalmi művek írását, felhagyott a politikai tevékenységgel is, és a tudományok felé fordult. E változások mögött világnézeti átalakulások is munkáltak. A korszak elejét, azaz az 1937–1939 közötti időszakot egyértelműen a politikai és etikai problémák határozott felvetése, valamint elsődlegesen irodalmi feldolgozása jellemezte. A korszak későbbi részében a még mindig hangsúlyos politika mellett egyre nagyobb szerepet kapott a tudomány és a tudománypolitika.

Amikor a vizsgált korszak végén megírta az említett kétkötetes önéletrajzát, ez rá is visszahatott abban a tekintetben, hogy tapasztalatainak zömét összegezve belátta, íróként jelentős részben már felhasználta és kimerítette azt az élményanyagot, amit fordulatokban gazdag addigi élete eredményezett. Belátta azt is, hogy jelentéktelen művek csak ártoztak volna hírnevének és a ‚Sötétség délben’ című mestermű még mindig nagyon aktuális hatásának. Az új korszak más feladatokat kínált neki, és ennek felismerése azzal is összefüggött, hogy a korábban nyitott munkafrontokat nem lehetett tovább fenntartani, mert ha színvonalasan akart alkotni, akkor ehhez neki magának is specializálnia kellett. Ez a felismerés is közrejátszott abban, hogy az ötvenes évek első felében több területről is visszavonult. Így következett be például – s ez nagyon nagy és igazi korszakzáró változás volt – a már említett visszavonulása a politikától, leszámítva, mint maga mondta, „az életmentés eseteit”. Ezen még az 1956-os magyar forradalom kitörése sem változtatott, ami neki személyesen is elégtételt és a korábbi tevékenység visszaigazolásának jóleső érzését jelenthette.

Jelen tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy a címben jelzett, 18 évet átfogó korszakban érvényesülő jelentősebb motivációk, világnézeti csomópontok egy kisebb, de igen fontos részét felvázoljam. A koestleri életmű egyik legfőbb jellegzetessége a sokszínűség. Ám a szívárványszínű felszín mögött bizonyos hatások és tájkozódási irányok meglehetősen tartósaknak bizonyultak, melyek azután mind a politikai tevékenységben, mind az iro-

dalmi alkotások megformálásában, mind a tudományos igényű írásokban, mind pedig az etikai megfontolásokban jelentősen közrejátszottak. Terjedelmi okok miatt nem lehetséges, hogy e néhány alapvető területet egyforma alapossággal szemügyre vegyem. Ezért a legfontosabbak közül kettővel foglalkozom. Az egyik a freudizmussal, a pszichoanalitikus szemlélettel való tartós kapcsolata. A másik vizsgált terület Koestler és *Polányi Mihály* intellektuális barátsága. Koestler igen sok elismert és híres emberrel állt kapcsolatban. Lényegesen szűkebb azonban azoknak a köre, akiknek mint vitatársaknak a véleményére nagyon adott, és akik intellektuális erejüknel fogva, valamint meggyőző érvelésükkel mélyebben és tartósan hatottak rá. Polányi személye és hatása azért is kiemelkedően fontos, mert éppen a pszichoanalízis, valamint a rá épülő emberfelfogás és történelemszemlélet területén került vitába, majd – hosszú barátságuk során – hosszantartó kölcsönhatásba Koestlerrel.

A Freud-élmény és a pszichoanalízis beágyazottsága Koestler életművében

Koestlernek a freudi pszichoanalízissel és pszichológiai felfogással, valamint a századforduló korabeli új pszichológiával és pedagógiával való kapcsolata, mondhatni, nagyon korán kezdődött, mivel szülei már öt éves korában beadták *Polányi Laura* reformóvodájába, ahol az akkori modern pszichológia eredményeit a nevelési gyakorlatban kívánták hasznosítani. Koestler számára azért volt felejthetetlen ez az időszak, mert ekkor érzett először szerelmet egyik óvodatársa iránt, akiről a gondos filológia kiderítette, hogy Polányi Laura lánya, és aki később politikai és irodalmi szempontból is igen fontos szerepet játszott életében.

Az erősebb hatás azonban csak ezután következett, a bécsi évek során, ahol középiskolába és egyetemre járt. A másodiknak számító Budapest mellett ugyanis Bécs volt még mindig a pszichoanalízis legfőbb központja. Ugyancsak a bécsi időszakban jelentkezik először Koestler irodalmi ambíciója is, és itt találkozik *Németh Andorral*, a kiváló irodalomkritikussal is 1925-ben. Ez alig valamivel előzi meg *Németh Andor* megismerkedését *József Attilával*, aki 1925 őszén érkezik meg az osztrák fővárosba. Koestlert *Németh Andorral* azután húsz évig tartó barátság fűzi össze, nem utolsó sorban a freudizmus jegyében. Sokat tanul tőle műveltségben és írói technika vonatkozásában egyaránt, akár csak *József Attila*. Ők ketten azonban, akik egyugyanazon évben, 1905-ben születtek, csak jóval később, Koestler palesztinai kalandja, párizsi és berlini újságírói tevékenysége, valamint egyéves, szovjetunióbeli útja után ismerkedtek meg Budapesten, amikor *Németh Andor* bemutatta őket egymásnak.

A Szovjetunióból Budapestre érkező Koestler eleven irodalmi életet talál a kávéházakban, mert ekkorra már a bécsi politikai emigráció javarésze is hazatért. *Németh Andor*, mint ismeretes, *József Attila* hozta haza az osztrák fővárosból. A költő a harmincas évek elején már saját tapasztalatból, kezelésekből ismeri a pszichoanalízist, melyet immár elméletileg is fontosnak tart. Koestler, aki írói babérokra vágyik, *Németh Andorral* közös irodalmi vállalkozásokba kezd és elmerül a pesti irodalmi kávéházak szellemi pezsgést jelentő világában. E kávéházakban, melyeknek légkörét Koestler olyannyira szívesen idézte fel évtizedekkel később is, még mindig téma a pszichoanalízis. Az írók közül többen is analízisre járnak vagy legalábbis tettek vele egy próbát.

Koestler később sem felejtí el, hogy *József Attila* mennyire elkötelezetté vált a pszichoanalízis iránt. Mint költőt nagyra becsülte és később is olvasgatta verseit, támogatta azokat, akik angolra próbálták fordítani e műveket, de a tanulmányai, kiváltképpen a pszichoanalízis eredményeinek a társadalom elemzésébe való bevonása is befolyásolták őt. Az önéletírásában *József Attila* nagy érdemül tudja be, hogy megteremtette a freudi népdal műfaját. (2) Ez az erős irodalmi adaptáció is bátorítja Koestlert, hogy maga is hasonló stílusban írjon regényeket. A pszichoanalitikus meglátások, a pszichológizálás szerepe és mértéke irodalmi műveiben a második világháború végéig egyre nő.

Kevésbé ismert, mert Koestler nem vette fel életművébe, hogy szexuális tanácsadó könyveket is írt megélhetési okokból a harmincas évek közepén és második felében. Ebben ismét csak bőségesen támaszkodott a freudi iskola eredményeire. E munkájában társa volt nagyon jó barátja, *Manés Sperber*, aki egy ideig pszichoterapeutaként dolgozott. (3) Sperber tíz évet töltött el a *Freud*-tanítvány, *Alfred Adler* körében. Megírta a mesterének szellemi életrajzát, majd ugyancsak tíz évet töltött el a kommunista mozgalomban, ahonnan 1937-ben, kevéssel Koestler előtt vált ki. A párizsi német emigrációban, már a mozgalommal való szakítás után ismét gyakran együtt voltak. Sperber esetében is beigazolódott, hogy a pszichoanalízis iránti elkötelezettség az esetek nagy többségében ellene hatott a kommunizmus iránti elkötelezettségnek. Minthogy az individuálszichológiát alaposan ismerte, és együttműködtek az említett szexuális tanácsadó könyv megírásában, okkal feltételezhető, hogy jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Koestlernek differenciáltabb viszonya legyen a pszichoanalitikus mozgalomhoz, és megismerje az adleri irányzatot is. Az individuálszichológiai mozgalom is rokonszenvezett a baloldallal, de mindenekelőtt a szociáldemokrácia iránt volt elkötelezett. Ebben az értelemben Sperber is hozzájárult ahhoz, hogy magyar barátja fogékonyvá váljék a kommunista mozgalommal szemben szükséges kritikai szemlélet iránt. A pszichoanalízis egészében véve azért is távolítóan hatott, mert a másik oldalról a dogmatikus marxista mozgalom egyre inkább ellenségének tekintette ezt a pszichológiai irányzatot. Sperber példája más vonatkozásban is hatott Koestlerre: ő gyakorló pszichoterapeutából vált íróvá, és az adleri individuálszichológia eredményei befolyásolták írói szemléletét.

A legjelentősebb hatás azonban éppen Koestlernek a kommunista mozgalomból való kiválásával kapcsolatos. Spanyolországi fogsága idején, 1937 tavaszán, mint ahogy azt azután a *„Párbeszéd a halállal”* című börtönnaplójában is megírta, megtapasztalta az „óceáni érzést”. Az óceáni érzés fogalma az indiai filozófiából került az európai kultúrába, közelebről pedig a pszichoanalízis látókörébe. Freud *Romain Rolland*-tól értesült először a kifejezésről, és módosítva az író értelmezését a fogalom által jelölt jelenséget úgy fogta fel, mint a vallásos érzés igazi lelki alapját. Koestler még spanyolországi útja előtt ismerte ezt a freudi felfogást. Ő maga a jelenséget börtönnaplójában a morálfilozófia irányában átértelmezte, amennyiben a morális hallgatólagos tudás rendkívüli megnyilvánulásának tekintette, melyben kifejeződik-éreződik az is, hogy az egyes ember a legtágabb emberi közösség része. Koestler később sem tagadta meg ezt a tapasztalatát, és mindig ellenállt annak, hogy vallásos élménynek értelmezzék, vagy leegyszerűsítsék és morálfilozófiai tartalmát eltagadják. Az óceáni érzés, melynek tehát jelentős szerep jutott a kommunista mozgalommal való szakítás folyamatában, mondhatni, Freud-közeli motívummá vált Koestler életében.

A *„Sötétség délben”* szerzőjeként úgy rendezte, hogy művében óceáni érzés jusson osztályrészül a főhősnek, Rubasovnak is fogsága – és élete – végén. Koestler ezzel akarta megkoronázni azt a jellemfejlődési folyamatot, melynek végén a főhős már kiábrándult a korábban élete értelmét jelentő mozgalomból. Ezzel, a többi pszichoanalitikus háttérű motívum mellett, saját életének fontos freudi motívumát is beiktatta irodalmi főművébe. Később, az 1943-ban megjelent, *„Érkezés és elindulás”* című regényében e freudi nyomvonalon haladt tovább.

A közvetlenül a mozgalommal való szakítás után, 1938 őszén, miután Koestler Angliából visszatért Párizsba és elkezdte írni a *„Sötétség délben”* című regényét, olyan baráti társaságba került, mely meghosszabbította és elmélyítette a Budapesten őt ért hatásokat: hetente egyszer összeült Németh Andorral és *Fejtő Ferenc*cel egy kávéházban. A társaság mindhárom tagja egy-egy időszakban József Attila legjobb barátja volt.

A kommunista mozgalomból való fokozatos eltávolodása csak megerősítette a pszichoterápiás eredmények iránti érdeklődését. Ennek egyik bizonyítéka az említett *„Érkezés és elindulás”* című regénye, amelyben még kifejezettebbé vált a pszichoanalití-

kus befolyás. A főhóst édesanyjának régi barátnője, egy pszichiáter támogatja és persze mestersége szempontjából elemzi motivációit és tetteit. Ha Koestler azért dicsérte önéletrajzában József Attilát, mert az megteremtette a freudi népdalt, akkor az „Érkezés és elindulás”-t elemezve nem túlzás azt mondani, hogy ő pedig azok egyikévé vált, akik a freudi regény műfaját kialakították. Koestler mozgalmi vakságától megszabadulva azt tapasztalta visszatérően, hogy a freudi tanok segítenek a kommunista mozgalom ellenében: ellentmondanak az ökonomista redukcionizmusnak és ezáltal a marxista monizmusnak is; a kommunisták mozgalma eleve nem rokonszenvezett ezzel a pszichológiai mozgalommal szociáldemokrata kötődései miatt; e pszichológiai irányzat a személyiség önértékét fontosnak tekintette, és ezzel kapcsolatosan másfajta determináció megléte mellett tört lándzsát.

„A jögi és a komisszár” című, először 1945-ben kiadott tanulmánykötet, melyet Koestler Polányi Mihálynak ajánlott, talán az egyik legjelentősebb dokumentuma annak, hogy világnézetileg mennyire elkötelezettjévé vált a pszichoanalitikus szemléletnek. A kötetet nyitó esszé, „A politikai neurózis természetrajza” társadalommagyarázattá tágítja a pszichoanalitikus felismeréseket. Koestler kollektív elfojtásról, a valóságtól való menekülésről, kollektív emlékezetkiesésről, eltorzult politikai libidóról ír. Ebben az esszéjében – a konkretizáció előrehaladottabb stádiumában – azt folytatja, amit József Attila már tíz évvel korábban, „Hegel, Marx, Freud” című tanulmányában elkezdett: beilleszti a mélylélektani felismeréseket a társadalom politikai és szociológiai elemzésébe. Ezzel párhuzamosan az Angliában élő Koestler politikailag a Munkáspárttal rokonszenvezett, mely szociáldemokrata irányultságú politikai erővé vált.

E dinamikus elsajátítási és alkalmazási történetben megtorpanást jelent a totalitarizmus elleni harc, amely egyrészt a redukcionizmusellenesség egyik forrása lesz Koestlernél, másrészt felhívja a figyelmet a freudi mozgalomban is meglévő totalizáló mozzanatokra. A második világháború után Koestlert olyan hatások is érik, melyek távolságtartásra ösztönzik. De a kételyek és a más irányba való próbálkozások ellenére a lélek biológiája változatlanul büvökörében tartja. Ennek egyik tanúbizonysága az a jelenet, amikor kiderült, hogy Koestler édesanyja személyesen is ismerte Freudot. Édesanyja azért említette meg ezt az epizódot életéből, mert észrevette, hogy fia beszerezte a pszichoanalitikus összes műveit. (4)

Az „Ösztönös megérzés és kitekintés” című, 1949-ben megjelent művében Koestler már kritikus hangot üt meg a pszichoanalízissel szemben. Polányi Mihály értelmezése szerint, aki kritikájában méltatta e művet, a szerző letaszította trónjáról Freudot, aki előtt sok író és költő mutatott be irodalmi áldozatot. Régebben még Koestler maga is ezen írók közé tartozott. Ekkorra azonban, nem utolsó sorban Polányi hatására átlátja, hogy a pszichoanalízisben erős biológiai redukcionizmus érvényesül.

Az ötvenes évek elején írott önéletrajzi köteteiben még mindig megmutatkozik a freudi lélektani szemlélet, kiváltképpen a neurózis szociális értelmezésében, de az etikai problémák taglalásában is. Koestler attitűdje kettős lesz később: a redukcionizmusellenesség jegyében viszonyul a freudizmushoz, anélkül azonban, hogy feladná a lélek valamilyen biológiai determináltságának elvét. Összegezve elmondható, hogy a freudi tanok Koestlert mind politikai és etikai, mind irodalmi, mind pedig tudományos vonatkozásban erősen ösztönözték, sőt helyenként nagyon mélyen és tartósan befolyásolták. A freudi pszichoanalízishez való viszony a koestleri gondolatvilág és életmű egyik fókuszpontjává vált.

Koestler és Polányi Mihály együttműködése

Koestler és Polányi személyesen Angliában ismerkedtek meg a második világháború elején, bár közös ismerősökön és barátokon keresztül már hallottak egymásról. Szeren-

csés találkozás volt ez több szempontból is. Egyrészt Koestler nehéz, veszekedős, kötekedő természetéhez jól illeszkedett Polányi híres tapintata és türelme. Ezért személyi konfliktusra sem került sor közöttük, ami a Koestlerhez fűződő kapcsolatok között ugyancsak ritkaságszámba ment. Szerencsés volt ez azért is, mert Polányi a találkozásuk idején már erősen távolodóban volt a természettudományoktól és egyre többet foglalkozott a társadalomtudományokkal. Ugyanakkor, a másik oldalról, Koestler nem tett le arról a tervéről, hogy visszatér a természettudományokhoz, melyekkel újságíróként mint egy újság tudományos rovatának szerkesztője foglalkozott. Ekképpen Polányi hathatósan tudta segíteni Koestlert természettudományos műveltsége kiegészítésében, miközben az utóbbi meg tudta vele osztani gazdag politikai és mozgalmi tapasztalatát. E kölcsönhatáson belül külön kiemelendő az a kritikai együttműködés is, ami a politikában és kiváltképpen a szovjet rendszer és általában a totalitarizmus elleni küzdelemben összekapcsolta őket. E téren Koestler adott nagyon sokat Polányinak, nemcsak a „Sötétség délben” című regényével, amely nagy hatást gyakorolt barátjára, hanem főleg egyedülálló ismereteivel. Egyéves tartózkodása alatt Koestler ugyanis beutazta a Szovjetunió jelentős részét, ami abban a korban páratlan tapasztalatnak számított. Ugyancsak alaposan ismerte az egész nemzetközi mozgalmat és annak működésmódját. Polányi sokat köszönhetett Koestlernek abban a tekintetben, hogy belülről is megismerhette kritikájának tárgyát, a kommunista mozgalmat. Az utóbbi tapasztalata meg tudta mutatni számára az európai politikai valóság igazi arculatát.

E hatástörténethez hozzátartozik az az angliai tudománypolitikai vita, amely különösen akkor erősödött fel, amikor *John D. Bernal*, az angol tudósok körén belül kialakult, marxista orientációjú csoport vezető alakja 1939-ben megjelentette „Tudomány és társadalom” című művét. Polányi nem értett egyet azzal a tudományfelfogással, ami a marxizáló műben kifejeződött. E vitától ösztönözve kezdett hozzá egy másfajta tudományfelfogás kibontásához: e munkában felhasználta rendkívüli tapasztalatait. A marxisták és bírálóik közötti vita egészen megváltozott akkor, amikor Koestler is csatlakozott Polányihoz: ő mint gyakorlott újságíró a BBC-be tette át annak a vitának a centrumát, ami addig csak néhány ezer embert elérő kis, eldugott folyóiratokban zajlott. Innentől kezdve mintegy öt millió ember hallhatta, hogy milyen pártokkal – ti. a sztálinista pártokkal – rokonszenveznek valójában Bernal és elvbarátai. Ez a vita és következményei arról győzték meg Koestlert, hogy egy nemzetközi fórumra van szükség, ahol a problémákat folyamatosan napirenden lehet tartani és elemzésüket rendszeressé lehet mélyíteni. Így alakult meg a Kongresszus a Kulturális Szabadságért (KKSZ) mozgalom, melynek nagy jelentőségű manifesztumát Koestler írta. Polányi és Koestler politikai együttműködése a vizsgált korszakban abban csúcspontot ért el, hogy az előbbi is bekapcsolódott a KKSZ tevékenységébe. Több mint egy évtizeden át aktív résztvevő volt, sőt később e mozgalom egyik vezetőjévé vált, miközben Koestler a politikától való visszavonulás jegyében már itt sem tevékenykedett, legfeljebb csak egy-egy tanulmányt írt a szervezet valamelyik folyóiratába.

Ugyanebben az időszakban viszont Polányi a fizika és a kémia területén szerzett kiemelkedő tudásával sokat segített a természettudományok felé tájékozódó Koestlernek. Ahogyan Koestler gazdag politikai tapasztalatokkal tért vissza a Közel-Keletről, a Szovjetunióból, Spanyolországból és Németországból, úgy Polányi is több országot – főleg Magyarországot, Németországot és Angliát – tudományos életéből szerezte meg belső ismereteit és tapasztalatait. Mindezek több tudományozsziológiai és tudományfilozófiai felfede-

---

Ha Koestler azért dicsérte önéletrajzában József Attilát, mert az megteremtette a freudi népdalt, akkor az „Érkezés és elindulás”-t elemezve nem túlzás azt mondani, hogy ő pedig azok egyikévé vált, akik a freudi regény műfaját kialakították.

---

zéshez segítették hozzá. Koestler ezekből is sokat merített, hiszen kezdettől fogva elolvasták egymás műveit. Az ő érdeklődését különösen Polányi régi témája, az alkotás pszichológiája és filozófiai értelmezése keltette fel: ez évtizedekre elnyúló, hosszú barátságuk kimeríthetetlen közös témájává vált. Koestler leginkább ennek keretében szembesült a freudi pszichoanalízis korlátaival. Bizonyára Polányi érveinek is nagy szerepük volt abban, hogy az „Ösztönös megérzés és kitekintés” című művében Koestler kifejtette a már említett Freud-kritikáját. Ennek ellenére, mint fentebb már utaltam rá, megmaradt a gondolkodásában egyfajta kettősség, melyen belül a freudi ösztön szemlélet tovább hatott.

A freudi pszichoanalízistől és annak emberképétől tehát Koestler növekvő fenntartásai ellenére sohasem szakadt el teljesen. E fenntartások kialakításában Polányival való intellektuális barátságának volt a legnagyobb szerepe, aki talán leginkább azzal hatott Koestlerre, hogy a dogmatikus marxizmus és a viselkedésselvű lélektan redukcionizmusát kimutatva e kritikát a freudi pszichoanalízisre is kiterjeszteni javasolta. A freudi lélektan mind az írói tevékenységében, mind pedig politikaelméleti írásaiban és etikai nézeteinek vonatkozásában Koestler számára ihlető forrásnak bizonyult. Így joggal feltételezhetjük, hogy az ezzel való kritikai szembefordulása is hozzájárult ahhoz, hogy a vizsgált korszak végére lényegében felhagyott az írói tevékenységével és az aktív politikálás területéről is kivonult, hogy elsősorban a tudományos kutatásnak szentelje magát.

Jegyzet

(1) Felvetődik a kérdés, hogy amikor Magyarországon beszélünk a Budapesten született, magát magyar származásának valló, angol állampolgárságának megszerzéséig magyar útlevéllel utazó és magyarul haláláig jól beszélő Koestlerről, vajon helyesen tesszük-e azt, hogy változatlanul Arthur Koestlert mondunk és írunk. Azt hiszem hogy a könyvborítókot egyfajta tanúbizonyosággként felvonultatni nem lenne meggyőző dolog. Itt nyilvánvalóan a kiadók közötti szerződések döntenek, ami viszont bennünket semmire sem kötelez. Az viszont talán annál inkább, hogy Koestler mindama követelményeknek bőségesen eleget tesz, amit manapság szokás abban a tekintetben támasztani, hogy ki tekinthető magyarnak. Kétségtelen, hogy az is számít, hogy írta a nevét ő maga: többnyire Arthur Koestlernek, miként oly sok emigráns magyar tudós is megfordította a nevét és előre írta személynevét, a családneve elé, sőt egyesek a személynevéket még le is fordították. De ezért még magyarnak vallották magukat, s mi sem mondunk le róluk, és nem jut eszünkbe Michael Polányit vagy Karl Polányit mondani. A magyar útlevelében, amit 1932-től kezdve sokáig használt, hiszen más állampolgárságot jó ideig nem szerzett, természetesen Koestler Artúrnak írták a nevét, s talán a h betű nélkül vagy azzal, de mindenképpen a magyar nyelvi sorrendnek megfelelően.

(2) Koestler, A. (1997): *A láthatatlan írás*. Osiris, Budapest. 198.

(3) Uo. 243.

(4) Celia Goodman (1985, szerk.): *Living with Koestler. Mamaine Koestler's Letters 1945–51*. St. Martin's Press, New York. 52–53.

---

*A tanulmány az MTA-BME K+F és Térségfejlesztési
Kutatócsoport tudomány-szociológiai kutatási
programjának keretében készült.*